

Vörös István

AZ ÁLLAMÉ AZ ORSZÁG, AZ EMBEREKÉ A TÁJ?

2022-11-15 | ESSZÉ

Kétszáz éve létezik az önálló brazil állam, mely a világ legnagyobb, legmélyebb erdőit birtokolja.

Ebből a mondatból több mindenre rákérdezhetünk. Kezdjük a végén. Mi az, hogy birtokolni? Tulajdonnal rendelkezni, ez az emberi (és néha állati) világ alapvető sajátossága. Az élőlény magában áll, legfontosabb tulajdonával, a testével, egy. A testén kívül mindent csak birtokol. Öltözetet vesz fel, fészket épít, a fészekbe csillogó tárgyakat hord. Vagy egész házat épít, melybe szintén csillogó tárgyakat hord. Egész várost épít és hord tele. Egész világot, az illúzió csillogásával átformálva. De ez a külsőségekre irányuló tulajdonjog erőn, szokáson, törvényeken alapszik, nem szükségszerű és nem örökérvényű, mint a lélek és test egymásbirtoklása.

egyirányú birtoklás

Az egymásbirtoklás szükségszerű és ritka, az egyirányú birtoklás gyakori és öncsaláson (jogrenden) alapul. Képtelenség, hogy egy állam birtokol egy területet, még nagyobb képtelenség, hogy a Földön lényegében minden területet államok birtokolnak.

Brazília kétszáz éve létezik, előtte egy másik állami entitás, Portugália birtokolta. Az állami birtoklás azonban mindenképp gyarmatosítás. Brazília gyarmatosítja saját belső területeit, az őslakosok és otthonuk, az erdő egy állam birtoka. Pedig az őslakosoktól kellene tanulnunk, akik nem birtokolták, hanem lakták azt az erdőt. Hölderlin és Heidegger magyarázott kifejezését használva: *lakoztak* benne. A mai brazil állam (vagy annak meghatározó része) egyszerre akarja az őslakót és otthonát (az erdőt), meg az erdő más lakóit is kimozdítani a lakozás teréből, vagyis létüket fenyegeti. Ezzel minket, nem ott lakókat is elpusztítani készül. Mindannyian az Amazonas-őserdő lakói vagyunk, amennyiben az oxigén, amelyet beszívunk, nem kis részben ott keletkezik. Akadnak, akik a lakozás terét lakatlanná tennék, és fennen hangoztatják, hogy az a hely nem is tudó, á, dehogy. Állítják, hogy sokáig tévesen gondoltuk az Amazonas-erdőt a Föld tüdejének. Nem onnan kerül ki az élet alapfeltételét jelentő oxigén meghatározó része. Megtagadják tőlünk, nem ott lakóktól a lakozást, hogy indiánok lehessünk vagy erdőlakó jaguárok, anakondák,

lajhárok, hatalmas pálmák, victoria régiák, gyapjas majmok, tatuk, szúnyogok. A távolból, az összefüggések által. A globalizáció fogalmának használata szelektív, erre az összefüggésre nem vonatkozik, csak azért, mert sok százezer éve megvan.

globalizálatlan mélység

Őslakosoknak nemcsak az emberek számítanak, hanem az állatok, a növények is, és maguk alkotják azt, aminek részei. Akik birtokolnak valamit, nem részei ugyanakkor a

birtokuknak, nem egymásbirtoklók. Az erdő és fái egymásbirtoklók, az erdő és állatvilága egymásbirtoklók, az őslakosok a brazil erdőben és ez az erdőség egymásbirtoklók. A többi ember és az Amazonas-őserdő igazából egymásbirtoklók, ha ezt sokaknak nehéz is észrevenni, bevallani. Így részesei leszünk olyan tájaknak, melyeket sosem láttunk, sőt sűrűségük és áthatolhatatlanságuk miatt nem is láthatók, amíg mesterséges eszközökkel fölénk nem repülünk. Ez a távtáj távképe, távlatból létrejövő fogalma. „A táj lehetséges összefüggése az identitással” Radnóti Sándor szerint (*A táj keletkezéstörténete*. Atlantisz, Budapest, 2022. 264. o.) a tájkép kialakulását eredményezi. A globalizált táj absztrakciója a globalizált identitást hozhatja el. Amit egyszerűbben úgy is fogalmazhatunk: mindannyian indiánok vagyunk. Nem kell bevándorolnunk Braziliába menedéket keresve. „Az idők folyamán Brazília felé nemcsak egy-egy természettudományos érdeklődésű kalandvagyó fiatalember vette útját, hanem a kivándorlók tömege is.” (Szilágyi Ágnes Judit: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és brazil történelemről*. SZTE, Szeged, 2009. 100. o.) Nem kell a menekülők megalázott tömegéhez sorolnunk magunkat, inkább az ő-őslakosság veszélyeztetettjeihez, és persze a kalandvagyó fiatalemberekhez, akik ismeretlen szellemi tájakat akarnak bejárni, így keverednek az Amazonas-őserdő beláthatatlan és átláthatatlan mélységeibe. Magába a mélybe, a mélységbe, amely a jövő előtt tátong. Az önismeret előtt, a sikeres problémamegoldás előtt. Lehet, hogy mindez itt dől majd el, a globalizált táj globalizálatlan mélységében, a mi személyes jelenlétünk helyett a virtuális jelenlétünkben.

Brazília kétszáz éve szabadult meg a birtoklótól, lényegében a napóleoni háborúk következményeként. A napóleoni állam az első, amely a szabadságot birtokolta. A szabadság nem volt közkeletű árucikk a francia forradalom előtt. Mindenki zárt, hierarchikus társadalom csavarja volt, még a király is rabszolgája a szerepnek, melyet betöltött. Birtokolta az államot, és az állam őt. XIV. Lajos joggal mondta magáról (vagy az államról), hogy „Az állam én vagyok.” Igaza volt, de tulajdonképpen minden alattvalója elmondhatta volna ezt, ha kevésbé örömteli állításként is. Hiszen milyen állam és milyen én? Mindig ez a kérdés. Az egymásbirtoklás a szabadság akadálya. Amikor XVI. Lajost lefejezik, lehull a fej, mely szépajához hasonlóan azonosnak érezhette magát az állammal. Nincs ez az azonosság, a szabadságnak kell a hely.

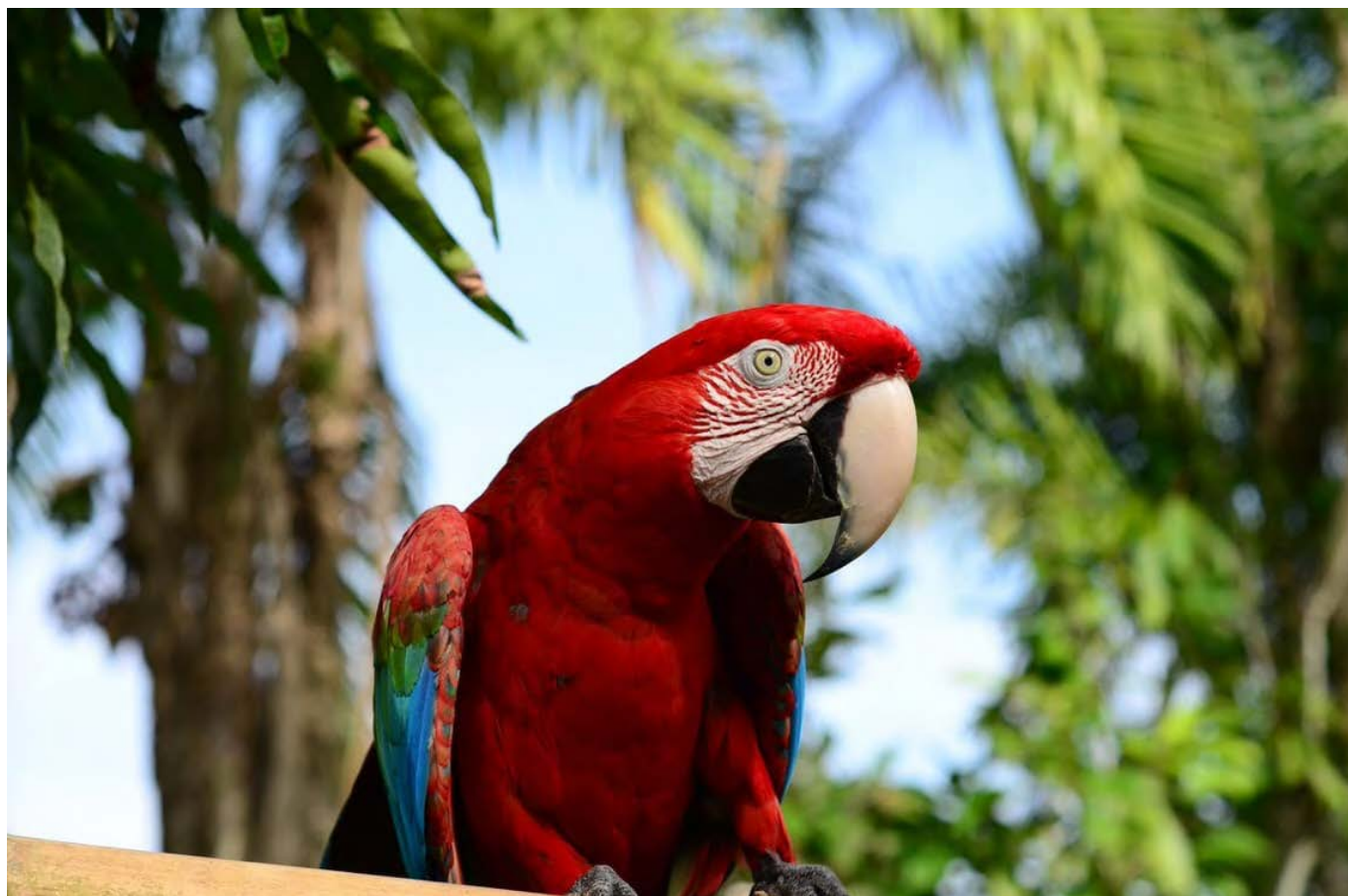
nem isteni eredetű

És ezzel veszi kezdetét a szabadság (demokrácia) és a szabadságelvű gazdaság (kapitalizmus) téves azonosítása. Nem egymásbirtoklók, de sokan hiszik így. Az állam már nem valamelyikünk, és nem mindegyikünk, az állam beavatkozása életünkbe már nem isteni eredetű (egymásbirtokló), hanem egyszerű elnyomás. Hol alig észrevehető, hol brutális.

És az elnyomás elől nem lehet elmenekülni, mert mindenhol államot találunk. Leszámítva az Antarktiszt, de azt ugyanúgy víz borítja, mint az óceánokat, csak az édes és szilárd. Szóval, ahol nem a víz az úr, ott élhet ember. Petőfi talán tévesen mondta, hogy „a víz az úr”, ez a szabadságra nem illik, mert a víztől csak hálózatosan borított helyeken lehetséges az emberi élet. És annak mai formája, a szabadság. De, ahol lehetséges volna mindez, ott államok által próbáljuk biztosítani az élet

folyamatosságát és feltételeit, és az államok közben épp az élet feltételeinek elpusztításán fáradoznak, abból a tévhitükből kiindulva, hogy a víztől szabadon hagyott területeknek lehetnek absztrakt emberi közösségek a birtoklói.

Brazília kétszáz éve szabad, a brazil föld kétszáz éve ugyanazon emberi uralom alatt nyög. Hullámzó hatékonyságú és intenzitású elnyomó állammal van dolgunk, ahol közben a népesség elképesztő módon növekszik, a túlszaporodás és a bevándorlás kettős dinamikája által. (A bevándorlás tempójáról lásd Szilágyi Ágnes Judit: *A brazil Estado Novo nemzetiségi politikája*, in. Kollár Zoltán – Simor András (szerk.): *Azonosság és másság*. Z-füzetek. é. n. 52. o.). Lehet-e valahová bevándorolni, és lehet-e valahonnan kivándorolni? – kérdezhetnénk. Vagyis van-e mód elmenekülni az állami birtoklás szituációjából, mondjuk a demokrácia diktatúráját választva a diktatúra demokráciája helyett?

Ezekon túl van még a diktatúra diktatúrája és a demokrácia demokráciája is mint lehetőség. Mi a demokrácia demokráciája? Egy társadalmi fogalom négyzetre emelhető-e ugyanúgy, mint egy szám? És akkor magát megőrzi-e, vagy épp az ellentétébe csap át, mintha negatív számmal szoroznánk, nem saját magával? A demokrácia demokráciája önbirtoklás, kétirányú demokrácia, maga alkotja a részeit, és nemcsak a részei őt. Lényegében fraktál.

Minden társadalom megmutatja az egészét részeinek viselkedése által. A példa lentől fölszivárog, rosszabb esetben föntről lefelé. A gyárigazgató úgy viselkedik, mint a miniszterelnök vagy a király, a csoportvezető úgy, mint az igazgató. A munkás úgy, mint vezetői. Ám a király esetleg úgy, mint az alattvalói. Amennyiben királysága alkotmányos és demokratikus. Létrejön a demokrácia demokráciája, a köztársaság köztársasága. Vagy épp ellenkezőleg, a királyság királysága, az illiberális állam állami illiberalitása, a polgárainak illiberalitása és illojalitása, államosítása, és az állam polgártalanítása. A kétszáz éves Brazília is ilyen zökkenőn halad épp át.

Kalibán-komplexus

Mint Roberto Fernández Retamar *Kalibán* című esszéjéből (in: *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*. Szerk.: Scholz László. Európa, Bp. 1984. 475–505.) látható, ahogy az óriásrégió

visszaveszi Kalibán fogalmát Európától. Shakespeare *A vihar* állatias vadságú, földközelen élő szereplőjének nevét a kanibál szóból állította elő anagrammával, a kanibál pedig a karib szóból származik, és már az amerikai régió első leírásai óta megvan. Angyali és ördögi népeket sejtett Kolumbusz is naplójában (i. m. 475–476. o). Az esszében aztán a szerző Kalibán és Ariel eltérő figuráit különféleképpen vonatkoztatja az őslakókra és a majdani gyarmatosítókra. A helyzet elég bonyolult, és Retamar írásában ezek a fogalmak állandóan átalakulnak. Deformálódnak, azt is mondhatnánk, a Kalibán-komplexus tüneteit mutatja a szöveg. De ez a komplexus nem egyszerűen azt jelenti, hogy Kalibánnak tartjuk magunkat, hanem azt is, nem tudjuk, azok vagyunk-e. Még azt se mondanám, hogy mindez feltétlen az önismerethiány jele. De tény, hogy a szerző azonosítja magát az őslakossággal, a mai lakókat egyértelműen és eredendően helyieknek tekinti, pedig őseik fokozatosan kerülhettek át a gyarmatosítóktól a gyarmatosítottak oldalára. Ettől lesz olyan

bonyolult a Kalibán-komplexus: nem tudom, melyik oldalon állok, nem tudom, melyik oldal a jó, csak hogy valami igazságtalanság történt. A tünetek leírása persze épp annyira fontos, mint a kezelés, anélkül nincs is kezelés, esetenként maga a kezelés is lehet már ez.

És egy ilyen bonyolult viszonyrendszer bonyolódik tovább a virtuális őslakosok megjelenésével.

A Kalibán-komplexusra szemléletes példa Brazília önállóságának periféria-jelenségkénti létrejötte. Írtam, hogy mindez a napóleoni háborúk mellékterméke. A napóleoni állam gyarmatosította a szabadságot, és azáltal lett korszerűbb, mint az előtte létező feudális formát őrizni kívánó (rabságot gyarmatosító) királyság, majd az azt leromboló terrorisztikus köztársaság. A szabadság terrorját a szabadság gyarmatosítása követte, ami együtt járt a gyarmatosító szabadság eszméjével is, szabadságot víve a lengyeleknek, fennakadva egy gyarmatosítást gyarmatosító Oroszországon. Az Ibériai-félszigetet a szabadság félgymarmatává téve. A portugál királyi család legnagyobb, és központjában, Rióban kitűnően lakható gymarmatára, Brazíliába húzódik mindezek elől (1807–1808).

Ekkor történik, hogy a szabadság gymarmatosító törekvései elől menekülve a gymarmatosító a szabadságát a gymarmatán keresi. Érdekes helyzet? Ami aztán szükségszerűen abba torkollik, hogy a képletet kicsit egyszerűsítik. A király (VI. János) hazatérése (1821) után a gymarmaton maradó fia kikiáltja Brazília szabadságát. És császár lesz (I. Péter).

a szabadságunkból vesz el

A szabadság a perifériáján gymarmatosítássá gyűrődött, a gymarmat viszont a felgyűrődést követő völgyben szabaddá vált, amennyiben szabadság egy

császárság, amennyiben egy állam képviselni tudja a szabadságot. Tudjuk, hogy nem tudja. De megkísérli néha. Máskor meg elvenni igyekeznek. Aki elvesz tőlünk, a szabadságunkból vesz el. Ha lendületbe jön, az egész szabadságunkat is elveszi, ad viszont helyette rabságot, gymarmatosít. A gymarmatosítás vége nem feltétlenül a szabadság kezdete, a brazil történelem, egyre inkább Európától függetlenül, de tovább hullámzik a szabadságok és szabadsághiányok között.

Hogy mindez nem az ő belügyük, azt már igyekeztem érzékeltetni, hiszen amennyiben lélegző lények vagyunk, láthatatlan szálakkal kapcsolatban állunk a brazil őserdővel (is). Brazília őslakosai vagyunk, amolyan megtűrt indiánok, levadászott jaguárok, bottal agyonvert anakondák, motorosfűrészsel kivágott fák. Persze, lehetünk állatkertbe vitt jaguárok is, táskabőrré lett anakondák és asztallá alakított

fatörzsek. Egymásbirtoklás? Inkább egymásgyarmatosítás. Sajnos, nem mindenki tudja, ismeri el magáról, hogy indián. És azt is csak jellem-problémaként éli meg, hogy kígyó, krokodil, majom.

Az ember csak egy test külön tagja mind,
Hisz egy főanyagból van alkotva mind.
A sors hogyha megsérti egyik tagot,
A test mindegyik tagja végigsajog.
Ha más kínja szíved nem indítja meg,
Nem érdemled akkor az ember nevet.

– írja Moszleho’D-dín Sza’adi perzsa költő (1213?–1292?) (*Perzsa költők antológiája*, Európa, Budapest, 1968. 238. Simon Róbert szerk., Képes Géza fordítása), az egymásbirtoklást az emberrel és testrészeivel kapcsolatban ábrázolva, de ugyanez érvényes erdő és lakói, a világ és erdő viszonyára is. Sza’adit folytatva: aki ezt nem érti, nem éri el az ember szellemi szintjét, aki ezen a veszélyeztetettségén nem bánkódik, az érzéketlen (érzelmileg nem ember), aki ezt az összefüggést nem próbálja érvényre juttatni és megvédeni, az lelki értelemben esik ki a vers szigorúan rostáló ember-definícióján. Ember csak az, aki tudatosan részt vesz az egymásbirtoklásban, akár a neki látszólag alárendelt lényekkel közösséget alkotva, és legalább készül az elszakadásra a birtoklástól, mely túltengve az ember ellen fordul. Csak az ember, aki folyamatosan megpróbál az maradni, aki tudja, hogy az a brazil őserdő lakosa, aki ellenáll a gyarmatosításnak, illetve nem vesz részt benne.

Micsoda? Készül elszakadni? A birtoklástól?

A magántulajdon talán már nem is szent? Hogy van ez?

az elszakadás folyamata

A magántulajdon nem szent. Egy önfeláldozó cselekedet lehet szent, egy ilyen cselekedeteket elkövetni merő ember, esetleg egy rettenetes vagy gyönyörű történelmi esemény emléke. A tulajdon legfeljebb sérthetetlen, de kérdés, hogy sok esetben szabad-e tulajdonnak tekinteni bizonyos viszonyokat, emberi viszonylatokat és beidegződéseket, ne inkább bérleménynek vagy kölcsönlakásnak mondjuk-e. Épp ez volna az elszakadás folyamata. Nem lesz fájdalommentes. És ha nem önkéntes, akkor válságok vagy terror hozzák el, amit senki nem kívánhat. De mindez itt zajlik körülöttünk. Helikopterről lövik az indiánokat, akik brutálisan visszanyilaznak.

kép | unsplash.com